

PROCJENA UČINKOVITOSTI UNICEF-OVOG PROGRAMA PREVENCIJE VRŠNJAČKOG NASILJA I ZLOSTAVLJANJA

SAŽETAK

Ured UNICEF-a u Hrvatskoj već pet godina provodi projekt prevencije vršnjačkog nasilja i zlostavljanja pod nazivom »Za sigurno i poticajno okruženje u školama«. U skladu s usvojenim Kriterijima kvalitete i održivosti, škole koje su uspješno završile svih 7 koraka UNICEF-ovog programa »Za sigurno i poticajno okruženje« svake 3 godine pristupaju obnovi/potvrđivanju statusa »Škola bez nasilja«. Spomenutim kriterijima škole su se obvezale na kontinuiran rad u održavanju uspostavljenih vrijednosti i aktivnosti usmjerenih na sprječavanje i reagiranje na vršnjačko nasilje i zlostavljanje.

U sklopu pripreme prvih 39 škola iz cijele Hrvatske (koje su stekle status »Škola bez nasilja« šk. god. 2004./2005.) provedeno je ispitivanje vršnjačkog nasilja s ciljem praćenja učinaka provedbe programa. Istraživanje je provedeno na slučajnom uzorku od 4 939 učenika i 1 205 učitelja, te prigodnom uzorku od 1 931 roditelja iz 39 škola.

Dobiveni rezultati u 2008., uspoređeni s rezultatima dobivenim u inicijalnom istraživanju 2004., te rezultatima nezavisne evaluacije iz 2005., pokazuju da se u školama uključenim u program prevencije

Stručni članak
Primljeno: veljača, 2009.
Prihvaćeno: rujan, 2009.
UDK 364.271-053.2UNICEF

Martina Tomić-
Latinac¹

Ured UNICEF-a za Hrvatsku
Anela Nikčević-
Milković²

Učiteljski fakultet Rijeka
Odsjek za učiteljski studij u
Gospiću

Ključne riječi:

prevencija, vršnjačko nasilje
i zlostavljanje, evaluacija
učinkovitosti.

---

¹ Martina Tomić Latinac, prof. socijalni pedagog, e-mail: mlatinac@unicef.hr.

² Mr.sc., Anela Nikčević Milković, prof. psiholog, e-mail: anmilkov@inet.hr.

vršnjačkog nasilja i zlostavljanja podigao i održao osjećaj kompetentnosti učitelja u odnosu na problem vršnjačkog nasilja, a smanjio broj učitelja koji se osjećaju bespomoćno i zbunjeno. Također, rezultati ukazuju da se u navedenim školama prepoznaju svi oblici diskriminacije i nasilja, da postoje elementi zaštitne mreže koji pomažu u suzbijanju vršnjačkog nasilja, te da su postignute mjerljive promjene, a prema samo-iskazu djece prepolovljen je broj nasilničkih ponašanja. U školama uključenim u program, više od polovice roditelja upoznato je s aktivnostima koje škola provodi s ciljem prevencije nasilja, većina roditelja smatra da škola pristupa ozbiljno problemu vršnjačkog zlostavljanja i procjenjuje suradnju sa školom kao dobru.

UVOD

UNICEF-ov projekt »Za sigurno i poticajno okruženje u školama« provodi se od 2003. godine u Hrvatskoj. U projekt su se od 2003. do danas uključile 254 škole, većinom osnovne, uz manji broj srednjih škola. Projektu je prethodilo ispitivanje javnog mnijenja koje je provela agencija Puls na uzorku od 1 000 kućanstava (Pregrad i sur., 2007.). Prema rezultatima tog istraživanja građani su procijenili da su »zaštita djece od zlostavljanja i zanemarivanja« te »kvaliteta obrazovanja« najvažnije teme za dobrobit djece. Ciljevi UNICEF-ovog projekta »Za sigurno i poticajno okruženje u školama« su: 1. povećati razinu osviještenosti o problemu kod djece, zaposlenika škole, roditelja i lokalne zajednice, 2. povećati razinu znanja o načinima i mehanizmima djelovanja u školi, 3. potaknuti spremnost na akciju i promjene kod svih zaposlenih, djece, roditelja i čimbenika u društvenoj sredini, 4. stvoriti sustav podrške i zaštite djeci koja trpe nasilje i djeci koja pokazuju nasilno ponašanje, 5. uključiti djecu, zaposlene, roditelje, stručnjake i lokalnu zajednicu u proces promjena ponašanja i stvaranja drugačije klime u školi, 6. osigurati trajnost i održivost projekta, te 7. evaluirati projekt s pozicija učinka i koristi za djecu (www.unicef.hr).

Mnogi autori definirali su termin »vršnjačko zlostavljanje«. Olweus (1998.) navodi da je vršnjačko zlostavljanje zbir namjernih negativnih postupaka koji su dugotrajni, usmjereni na istog učenika od strane jednog učenika ili više njih. Negativni postupci uključuju tjelesno i/ili psihičko nasilje te socijalno isključivanje, a odnos djeteta koje čini nasilje i djeteta koje trpi je uvijek praćeno nesrazmjerom snaga. Rigby (2000.) je, uzevši u obzir prethodnu definiciju, definirao koji su sve elementi potrebni kako bi se nasilničko ponašanje odredilo kao vršnjačko zlostavljanje. Vršnjačko zlostavljanje uključuje želju da se nekoga povrijedi, akciju povređivanja, nesrazmjer snaga, ponavljanje ponašanja, nepravedno korištenje snage i vidljivo uživanje zlostavljača i osjećaj potlačenosti žrtve (Rigby, 2000.).

UNICEF-ov projekt ne bavi se bilo kojom vrstom nasilja ili agresivnog ponašanja, nego specifičnim vidom nasilja – vršnjačkim zlostavljanjem. Polazeći od pretpostavke, da bi se spriječilo vršnjačko zlostavljanje, potrebno je reagirati na svaki oblik vršnjačkog nasilja, u ovom članku govorit će se o vršnjačkom nasilju i vršnjačkom zlostavljanju, pri čemu se koristi kriterij učestalosti pojavnosti nasilja. Tako se svako nasilničko ponašanje nad učenikom smatra zlostavljanjem kada je ono često i opetovano u posljednja tri mjeseca, dok se manji broj

trpljenja nasilja (1 ili 2 puta u posljednja tri mjeseca) smatra nasiljem (ne i zlostavljanjem). Za usporedbu, Olweus (Pregrad i sur., 2007.) uspostavlja kriterij za zlostavljanje u slučajevima gdje se nasilničko ponašanje vrši na jednom učeniku najmanje 2-3 puta mjesečno i više, dok se sve manje od toga smatra nasiljem, ali ne i vršnjačkim zlostavljanjem.

Projekt ima dvije komponente: **preventivnu** (prepoznavanje nasilničkog ponašanja, razlikovanje zlostavljanja i sukoba među učenicima uvjetovanih neznanjem djece da sukob riješe na miroljubiv način, promjene u stavovima prema nasilničkim oblicima ponašanja) i **intervencijsku** (učenje mjera intervencije u slučaju nasilničkog ponašanja, osnivanje vršnjačkih grupa podrške i sl.).

Osnovni način rada je kroz pedagoške radionice i predavanja za nastavnike koje vode educirani mentori³ za provedbu programa s primarnim ciljem osposobljavanja nastavnog kadra za prevenciju i intervenciju.

Projekt predstavlja kontinuirani rad svih zaposlenih kroz »7 koraka do sigurnije škole« (prema Pregrad i sur., 2007). U 1. koraku pod nazivom »Osviještenost o postojanju problema« škola utvrđuje razinu nasilja u razredu i školi primjenom upitnika »Žrtva – nasilnik« autora Dana Olweusa⁴. Također se ispituju mišljenja i stavovi nastavnika prema vršnjačkom nasilju i zlostavljanju (inicijalnim upitnikom za nastavnike koji se provodio anonimno). Svim djelatnicima, roditeljima i djeci u školi predstavljaju se dobiveni rezultati istraživanja u njihovoj školi te rezultati istraživanja vršnjačkog zlostavljanja u Hrvatskoj i svijetu. Nakon predavljanja rezultata, kao polazne točke projekta, nastavnici se upoznaju s teorijskim pojmom zlostavljanja i educiraju o prvim koracima prepoznavanja i postupanja. U 2. koraku definiraju se elementi zaštitne mreže s ciljem **izgradnje zaštitne mreže škole**. Na SRO izrađuju se razredne vrijednosti, pravila i posljedice, koje se zatim objedinjuju na razini cijele škole. Iste se u obliku plakata stavljaju na ulaz u školu, a učenike se stalno poziva na njihovo osvještavanje. Djeci se dijele UNICEF-ove radne bilježnice koje ih vode kroz projekt i kroz koje ih se poziva na aktivno uključivanje u smanjivanju vršnjačkog nasilja i zlostavljanja u njihovoj školi. Razrednici na roditeljskim sastancima dijele priručnike za roditelje kako bi ih informirali o projektu i pozvali na aktivno sudjelovanje. U 3. koraku **zaštitna mreža je uspostavljena i djeluje**. Na SRO-a obrađuju se teme vezane za ponašanja djece koja zlostavljaju, koja trpe zlostavljanje, ali i ostale djece koja su promatrači. Odrasli brinu o poštivanju razrednih vrijednosti i pravila. Dije se zaduženja, te što je jako bitno, organizira se stalni

---

³ Mentori su stručnjaci s dugogodišnjim profesionalnim iskustvom u radioničkom načinu rada te u organizaciji i provedbi preventivnih programa u školama. U projektu sudjeluje 55 mentora koje je UNICEF dodatno educirao za provedbu ovog projekta i njihovu ulogu u školama.

⁴ Olweusov upitnik je standardizirani instrument za ispitivanje trajnog i opetovanog vršnjačkog zlostavljanja. Inače, Dan Olweus jedan je od svjetski najpoznatijih autora koji se već duži niz godina bavi istraživanjem vršnjačkog zlostavljanja. Norvežanin je, profesor psihologije na Bergenskom sveučilištu. Problemima nasilništva među djecom počeo se baviti ranih osamdesetih godina.

nadzor i dežurstva nastavnika, posebno na onim mjestima koja su se istraživanjem pokazala rizičnima za pojavu nasilja u konkretnoj školi. U školi se postavlja tzv. **sandučić povjerenja** (pomoću kojeg djeca mogu anonimno pitati o svojim problemima, dobiti odgovor kako ih riješiti, podijeliti svoja razmišljanja, osjećaje i svjedočenja situacijama nasilja), organiziraju se izvannastavne aktivnosti na temu nenasilja, u redovnoj nastavi posvećuje se više vremena temama poput prijateljstva, altruizma, tolerancije, demokracije i sl., te se pokreću aktivističke grupe. Stručni suradnici škole zajedno s mentorom UNICEF-a educiraju **vršnjake pomagače** (skupinu djece iz škole koji imaju afiniteta za rad s učenicima i koji su dovoljno empatični) u nekim socijalnim i komunikacijskim vještinama. Nakon edukacije zadatak im je neposredno pomagati učenicima, svojim vršnjacima u rješavanju različitih problema, što se pokazalo jako efikasnim). Nastavlja se s radom s roditeljima na roditeljskim sastancima, gdje ih se poučava kako prepoznati nasilje, koje su osobine djeteta koje čini nasilje i djeteta koje trpi nasilno ponašanje, kako reagirati na nasilje i pri tome ostvariti suradnju sa školom. Osnažuje ih se u kompetentnom roditeljstvu kroz radionicu o stilovima roditeljstva, te kroz različite materijale koje im se u tu svrhu dijele. U 4. koraku **škola ostvaruje suradnju s drugim čimbenicima u lokalnoj zajednici**. Škola zajedno s ostalim institucijama koje se bave djecom u lokalnoj zajednici (policija, CZSS, crkva, razne udruge i dr.) dogovara suradnju, usuglašava planove djelovanja i protokole postupanja kada se incident nasilja među djecom dogodi. U nekim školama uspjela se ostvariti suradnja s okupljenim roditeljima u **aktivističke skupine roditelja** koji samoinicijativno pokreću različite projekte za dobrobit djece u školi i lokalnom okruženju. U 5. koraku broj učenika koji traže pomoć povećao se. Svi djelatnici educirani su u načine postupanja, učenici znaju kome se mogu obratiti i znaju da mogu očekivati pomoć. U 6. koraku škola reagira i djeluje prema **protokolu o postupanju**. Škola na vrijeme i adekvatno odgovara na potrebe svih učenika. Sustav zaštite poznat je djeci i odraslima, te pokazuje učinkovitost. Suradnja s drugim službama dobro je razvijena i funkcionira. Škola prati svoj napredak, dokumentira ga i raspravlja na redovitim sastancima. U 7., završnom koraku, učenici, roditelji i učitelji smatraju **školu sigurnijim mjestom**. Škola prolazi kroz postupak samoprocjene. Škole koje dokažu uspješnu realizaciju i uspostavljanje svih 7 koraka stječu priznanje »Škole bez nasilja«, te se uključuju u UNICEF-ovu Mrežu škola bez nasilja (koja je regionalno uspostavljena). Prve škole priznanje su dobile krajem 2004. godine, a do danas priznanje »Škole bez nasilja« dobilo je 133 škola. Tim Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu pod vodstvom dr. sc. Iris Marušić i Agencija Puls 2005. godine proveli su nezavisnu evaluaciju projekta. Rezultati istraživanja javnog mnijenja, koje je provela Agencija Puls (godinu dana nakon javne kampanje) na reprezentativnom uzorku od 600 sudionika – građana iz cijele Hrvatske, pokazuju da je 92% sudionika istraživanja upoznato s akcijom »Stop nasilju među djecom« (čuli su za akciju, sudionici prepoznaju da je riječ o UNICEF-ovoj akciji), a 46% sudionika istraživanja sudjelovalo je u akciji na neki način; 34% sudionika istraživanja podržalo je akciju donacijom, 7% sudionika istraživanja bili su roditelji čija djeca polaze školu koja je uključena u projekt, a 5% sudionika istraživanja sudjelovalo je na nekom od humanitarnih

koncerata i sl. (Marušić i sur., 2005.). Nezavisna evaluacija projekta, koja je provedena na uzorku od 1 486 sudionika iz 12 škola, te 97 školskih koordinatora (njih 88% od ukupnog broja tada uključenih škola), pokazala je da su u usporedbi s rezultatima inicijalnih istraživanja u školama na početku provođenja programa postignute mjerljive promjene: učenici više primjećuju nasilje, manje se boje, a odrasli reaguju. Rezultati nezavisne evaluacije generalno su pokazali smanjenje nasilja u školama koje su ostvarile program (Marušić i sur., 2005.). Kao najslabiji dio programa ocijenjena je suradnja s roditeljima premda je 78% roditelja znalo za provedbu programa, samo ih je 6% aktivno sudjelovalo u programu (u što nisu uključena dva roditeljska sastanka koji su tematski posvećeni ovom projektu, a na kojima je sudjelovao veći broj roditelja), (Marušić i sur., 2005.; Pregrad i sur., 2007.).

Nakon tri godine uspješnog provođenja UNICEF-ovog projekta, prema Kriterijima kvalitete i održivosti statusa »Škole bez nasilja«, prve 24 škole evaluacijom su potvrdile svoj status. Evaluacija je provedena 2008. godine. U sklopu evaluacije anonimno su primijenjeni upitnici za nastavnike, učenike i roditelje, posebno konstruirani za ovu priliku. U daljnjem nastavku ovog rada prikazat ćemo rezultate evaluacije projekta putem deskriptivne statistike te ih usporediti s rezultatima inicijalnog istraživanja provedenog 2004. (na početku provođenja projekta) i rezultatima nezavisne evaluacije projekta, provedene 2005., godinu dana nakon provođenja projekta.

REZULTATI EVALUACIJE PROJEKTA NAKON TRI GODINE

METODOLOGIJA

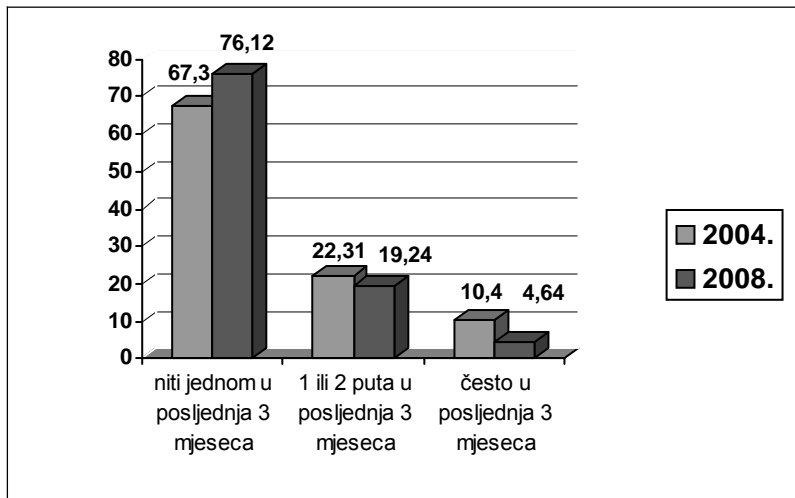
Podaci iz evaluacijskih upitnika prikupljeni su na uzorku od 39 škola, upitnicima konstruiranim za ovu svrhu. Upitnik se primjenjivao anonimno, na slučajnom uzorku učenika (N=4 939), nastavnika (N=1 205) i roditelja (N=1 931) onih škola koje su stekle UNICEF-ovo priznanje »Škole bez nasilja«.

PRIKAZ REZULTATA ZA UČENIKE

Od ukupnog broja učenika (N=4 939) u uzorku bilo je 49,67% učenica i 50,33% učenika od 5. do 8. razreda. Prikazujemo ukupne rezultate za učenike na pojedina pitanja iz anonimnog upitnika, uspoređujemo dobivene podatke s podacima iz inicijalnog istraživanja 2004., te odmah dajemo interpretaciju rezultata.

Slika 1.

Koliko puta je nad tobom izvršeno nasilje u školi u posljednjih nekoliko mjeseci?

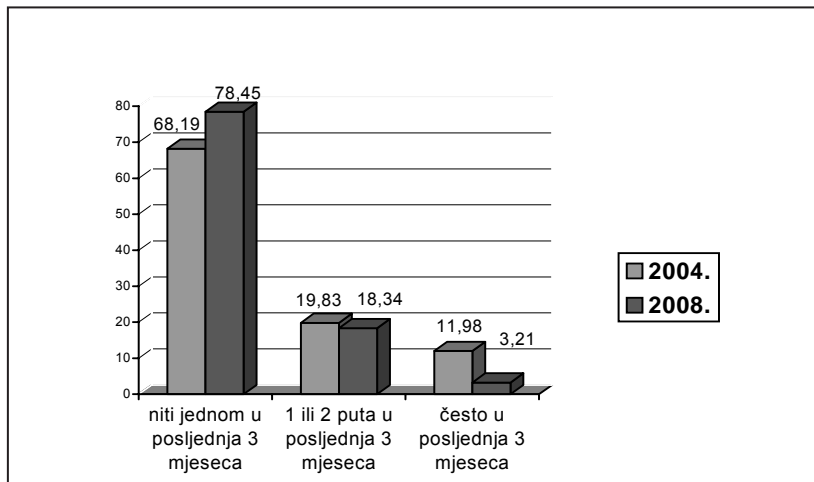

Iz slike 1. vidimo usporedbu rezultata pojave nasilja među djecom u školama (prema kriteriju događanja u posljednjih nekoliko mjeseci) za 2008. godinu u odnosu na 2004. godinu. Prema samoiskazu učenika vidimo da je 2008. više djece (76,12%) u odnosu na 2004. (67,30%) nad kojom nije izvršeno nasilje niti jednom u posljednja tri mjeseca. Također, nešto se malo smanjilo nasilje izvršeno 1 ili 2 puta u posljednja tri mjeseca u 2008. (19,24%) u odnosu na 2004. (22,31%). Isto tako, vidimo da se prepolovilo nasilje koje djeca doživljavaju često u posljednja tri mjeseca u 2008. (4,64%), nakon uspješnog provođenja UNICEF-ovog projekta u školi, u odnosu na 2004. godinu (10,40%), kada je projekt tek ušao u škole. Općenito, možemo zaključiti da se u školama u kojima se projekt sustavno provodi smanjilo nasilje.

Slika 2. pokazuje koliko su učenici prema samoiskazu sudjelovali u nasilništvu nad drugom djecom u školi (prema kriteriju posljednjih nekoliko mjeseci) u 2008. u odnosu na 2004. 78,45% djece nije sudjelovalo u nasilništvu nad drugom djecom u posljednja 3 mjeseca u 2008. u odnosu na 68,19% djece u 2004. Kategorija sudjelovanja u nasilništvu nad drugom djecom jedan ili dva puta u posljednja tri mjeseca u 2008. (18,34%) u odnosu na 2004. (19,83%) samo se neznatno mijenja. Međutim, kategorija sudjelovanja u nasilništvu nad drugom djecom često u posljednja tri mjeseca pokazuje značajnu promjenu u 2008. (3,21%) u odnosu na 2004. (11,98%). Općenito, možemo zaključiti da se broj učenika koji sudjeluju u nasilju, prema samoiskazu učenika, smanjio u onim školama koje provode projekt.

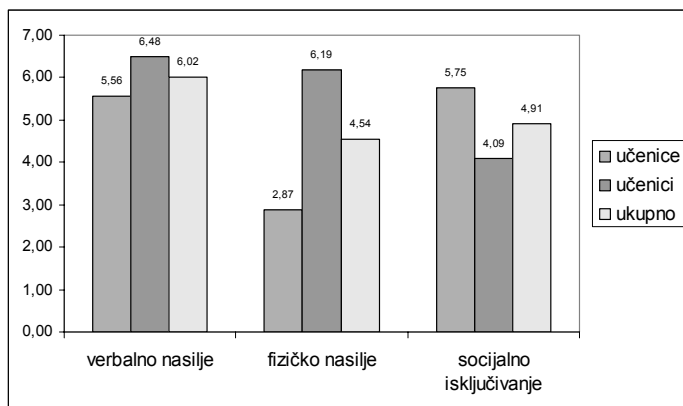
Slika 2.

Koliko puta si sudjelovao u nasilništvu nad nekim drugim u školi u posljednjih nekoliko mjeseci?

Slika 3.

Oblici nasilja kojima su izloženi učenici (po spolu i ukupno) za 2008. godinu.

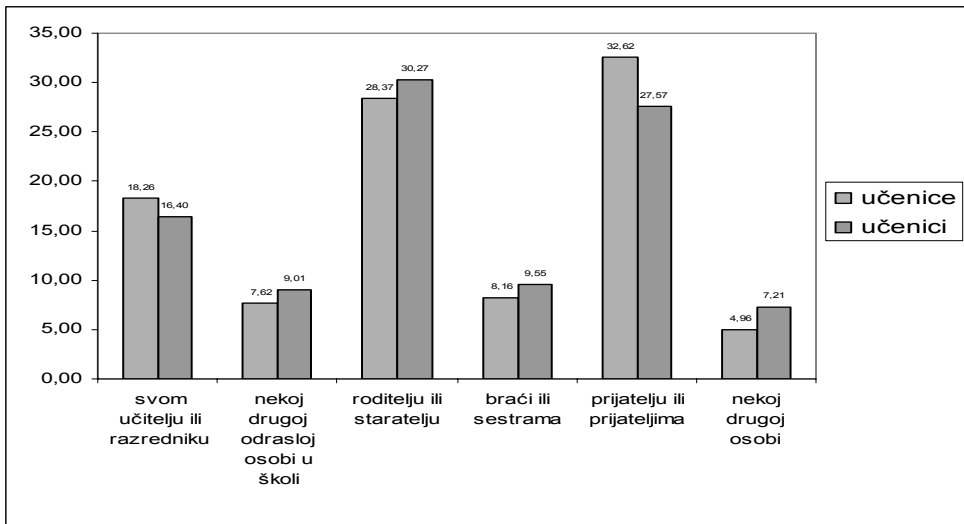

Iz slike 3. vidimo da su učenice u našim školama više izložene verbalnom nasilju i socijalnom isključivanju, a dječaci fizičkom i verbalnom nasilju. Nalazi iz literature pokazuju da su dječaci više izloženi fizičkom nasilju, a djevojčice verbalnom nasilju i socijalnom isključivanju (Olweus, 1993.a; Olweus, 1993.b; Olweus, 1998.; Rigby, 2006.). Olweus (1983.) navodi da dječaci u većini čine tzv. »direktno zlostavljanje«, tj. zlostavljanje koje uključuje

izravne fizičke i verbalne napade. Djevojčice, s druge strane, u većini primjenjuju tzv. nedi- rektivna, profinjena« zlostavljanja kojima mogu uznemirivati druge djevojčice. Djevojčice tako koriste manipuliranje prijateljskim odnosima (»Nećemo se družiti s njom jer je ona drugačija.«), društveno isključivanje (»Ona ne pripada našem društvu.«, »On/ona ne izgleda poput nas.«), te širenje zlobnih glasina. Ove vrste »perfidnog« zlostavljanja često znaju biti bolnije od direktnog fizičkog ili verbalnog napada.

Slika 4.

Kome djeca povjeravaju da su zlostavljana? (podaci za 2008.)

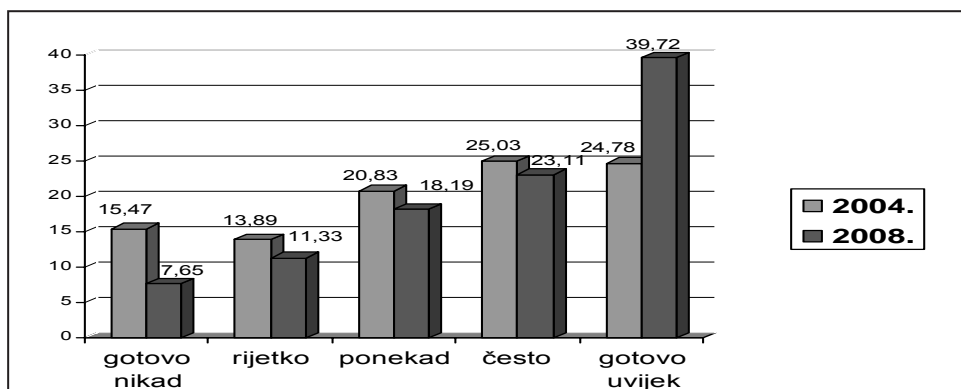
Iz slike 4. vidimo da se prilikom zlostavljanja učenice i učenici najviše povjeravaju prijatelju/ima (djevojčice 32,62%, dječaci 27,57%) i/ili roditeljima (starateljima) (djevojčice 28,37%, dječaci 30,27%). Potom, svome učitelju ili razredniku (djevojčice 18,26%, dječaci 15,40%), nekoj drugoj odrasloj osobi u školi (djevojčice 7,62%, dječaci 9,01%), braći ili sestrama (djevojčice 8,16%, dječaci 9,55%), te nekoj drugoj osobi (djevojčice 4,96%, dječaci 7,21%). Ovakvi podaci ne iznenađuju na buduću da znamo da su djeca u ranoj školskoj dobi roditelji i učitelji velika podrška i osobe od povjerenja (tzv. »značajni drugi«), dok s pojavom puberteta tu ulogu počinju dobivati i preuzimati prijatelji. Također, značajan nam je podatak da djeca danas, u 2009. godini, bez obzira na sve negativne promjene u društvu koje se očituju na relaciji odrasli – djeca, odrasle osobe (prije svega roditelje, a onda i učitelje, razrednike) vide kao njima bliske, značajne osobe koje ih razumiju, te koje im hoće i mogu pomoći. Zasigurno je ovome pridonio i sam projekt koji za cilj ima stvaranje tople, demokratske klime u školi, koja u osnovi ima dobre međuljudske odnose među svim čimbenicima (učenicima, nastavnima, nenastavnom osoblju u školi i roditeljima). Rezultati istraživanja iz 2004. sličnih su

nalaza: svega 9% djece nikome nije reklo da su zlostavljana, djeca o tome najčešće govore roditeljima i prijateljima, s tim da tendencija povjeravanja roditeljima i drugim odraslim osobama opada s uzrastom, a uloga prijatelja postaje sve važnija (Pregrad i sur., 2007.).

Slika 5.

Koliko često učitelji/učiteljice ili druge odrasle osobe u školi pokušavaju zaustaviti nasilje?

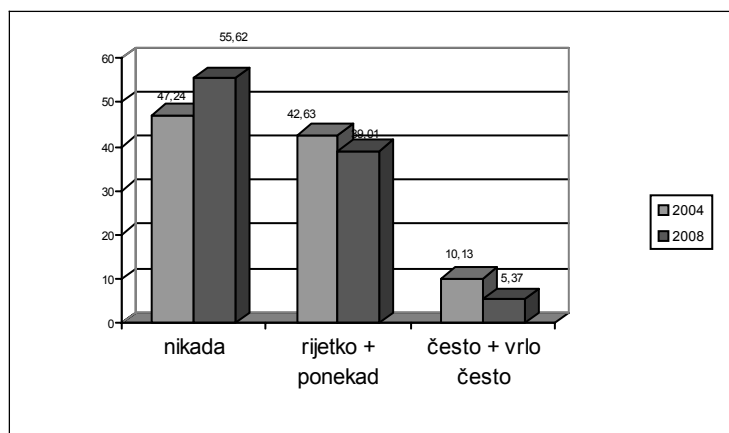

Iz slike 5. vidimo da 39,72% djece 2008. percipira svoje učitelje kao one koji gotovo uvijek pokušavaju zaustaviti nasilje među djecom, u komparaciji s 24,78% djece u 2004. 23,11% djece u 2008. doživljaju svoje učitelje kao one koji često pokušavaju zaustaviti nasilje, u odnosu na 25,03% djece u 2004. 20,83% djece u 2008. vide svoje učitelje kao one koji ponekad pokušavaju zaustaviti nasilje, u odnosu na 18,19% djece u 2004. Kategorija »učitelji rijetko reagiraju na vršnjačko nasilje« nešto se smanjila (11,33% u 2008. u odnosu na 13,89% u 2004.), a kategorija »učitelji gotovo nikada ne pokušavaju zaustaviti nasilje« prepolovila se u 2008. (7,65%) u odnosu na 2004. (15,47%). Kao što vidimo, te dvije kategorije u najmanjim su postocima zastupljene kako u 2004., tako i u 2008. S provođenjem projekta i promjenama koje projekt ostvaruje u školama znatno se povećava broj nastavnika koji gotovo uvijek reagira na nasilje i pokušava ga zaustaviti, dok se, s druge strane, znatno smanjuje broj nastavnika koji gotovo nikada ne pokušava zaustaviti nasilje, odnosno indiferentan je prema njemu.

Kao što iz ove slike vidi, učenici se pretežno nikada ili samo rijetko boje da će drugi učenici biti nasilni prema njima, što je ohrabrujuć podatak koji pokazuje da su naše škole još uvijek pretežno sigurna mjesta. S provođenjem projekta u školama, povećava se broj učenika koji se nikada ne boje nasilništva drugih učenika (55,62% učenika u 2008. u odnosu na 47,24% učenika u 2004.), povećava se broj učenika koji se rijetko ili ponekad boje nasilništva drugih učenika (42,63% učenika u 2008. u odnosu na 39,01% učenika u 2004.), te se smanjuje broj učenika koji se često i vrlo često boje nasilništva od strane drugih učenika (5,37% u 2008. u odnosu na 10,13% u 2004.). Iako smo konstatirali da su naše škole pretežno sigurna mjesta,

Slika 6.

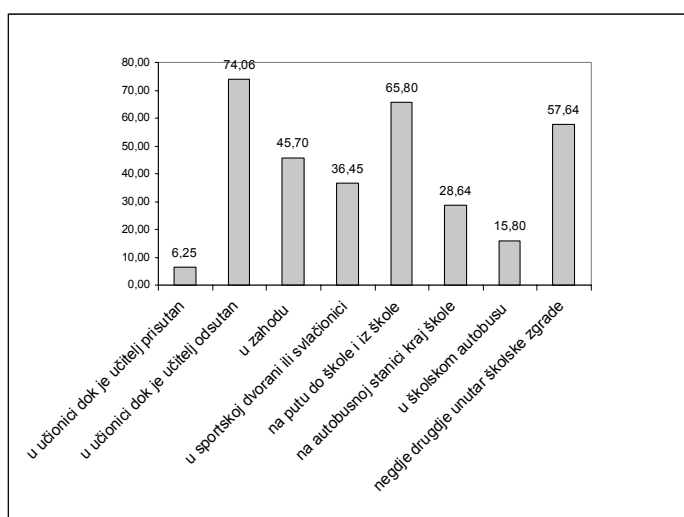
Koliko često se bojiš da će drugi učenici biti nasilni prema tebi?

mora nas zabrinuti podatak da još uvijek i nakon smanjivanja vršnjačkog zlostavljanja u školama s projektom, imamo oko 5,37% djece u tim školama koja se još uvijek boje nasilničkog ponašanja druge djece prema njima. Očito postoji prostor za dodatnim radom kroz projekt i mimo njega, kako bi se takva djeca detektirala, te im se pomoglo. Stvaranje zdrave okoline u školskom okruženju, one koja ne prihvaća nasilje i uvijek reagira na njega, sprječava da se ijedno dijete osjeća ugroženo u svojoj okolini.

Slika 7.

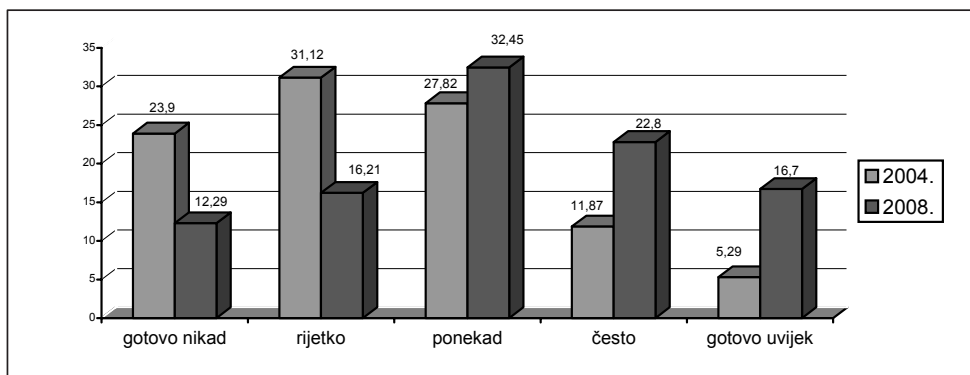
Procjena učenika gdje se najčešće događa nasilje u 2008.

Iz slike 7. vidimo da se nasilje najčešće događa na mjestima gdje nastavnici (ili odrasle osobe općenito) nisu prisutni: u učionici kada nastavnika nema, na putu od škole do kuće, negdje drugdje u školskoj zgradi, u zahodima, svlačionicama. Ovakve podatke nalazimo i u literaturi (Olweus, 1993.a; Olweus, 1993.b; 1998.; Rigby, 2006.). Ovakav rezultat implicira da škole trebaju organizirati nadzor nad učenicima ne samo kad je nastava, već i za vrijeme odmora, odlazaka i dolazaka u školu i sl., što je ujedno i preporuka projekta kroz jedan od koraka. Također, lokalne sredine trebale bi imati tzv. »policajce u kvartu« koji bi nadzirali ponašanje djece i mladih po kvartovima. Roditelji i građani općenito bi se također trebali uključivati u nadzor djece i mladih na javnim mjestima. Trebali bi imati tako razvijenu građansku svijest da se ponašanja djece i mladih na javnim mjestima tiču i njih osobno. Hoće li građani u pojedinoj situaciji osobno reagirati i/ili pozvati policiju, ovisi o konkretnoj situaciji i slučaju, ali bitno je da imaju razvijenu svijest moralne i zakonske dužnosti da reaguju.

Slika 8.

Koliko često učenici pokušavaju zaustaviti nasilje - usporedba rezultata iz 2004. i 2008.

Iz slike 8. vidimo da je u 2008., u odnosu na 2004., značajno više djece koja gotovo uvijek (16,70%), često (22,80%) ili ponekad (32,45%) pokušavaju zaustaviti nasilje, te značajno manje djece koja rijetko (16,21%) ili gotovo nikada (12,29%) ne pokušavaju zaustaviti nasilje. Znači, projektom smo pokrenuli djecu da nasilju kažu NE i da nenasilje bude dio njih i njihovog života u školi.

ZAKLJUČCI REZULTATA ZA UČENIKE

1. prema samoiskazu, broj djece nad kojima je često izvršeno nasilje u posljednja 3 mjeseca prepolovljen je (10,4% djece u 2004. u odnosu na 4,64% djece u 2008.)
2. broj djece nasilne prema drugoj djeci smanjio se gotovo tri puta (11,98% djece u 2004. u odnosu na 3,21% djece u 2008.)

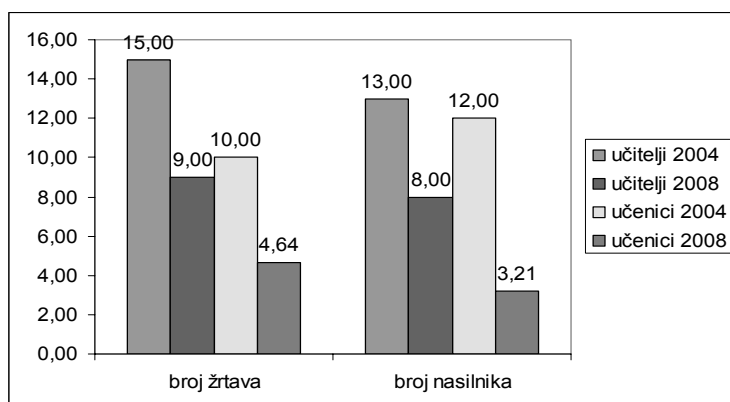
- više od 55% djece navodi da se UVIJEK osjeća sigurno u školi. Dvostruko manje je onih koji se boje često ili vrlo često (10,13% djece u 2004.. u odnosu na 5,37% djece u 2008.)
- značajno je porastao broj djece koja se aktivno uključuju u zaustavljanje nasilja u školi; skoro tri puta više djece (40%) ČESTO ili UVIJEK reagira
- prema samoiskazu djece više od 63% učitelja pokušava uvijek ili često zaustaviti nasilje, što je povećanje za više od 10 % u odnosu na 2004. godinu.

PRIKAZ REZULTATA ZA UČITELJE

U evaluaciji je sudjelovalo 1 205 učitelja iz 39 škola s područja cijele Hrvatske u kojima je proveden UNICEF-ov projekt »Za sigurno i poticajno okruženje u školama«. Upitnik su anonimno popunjavali skoro svi učitelji iz spomenutih 39 škola.

Slika 9.

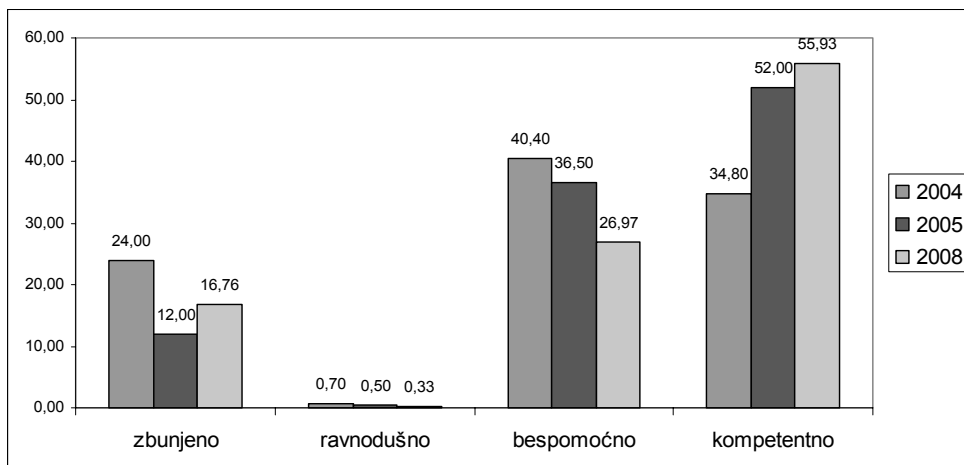
Razlika u percepciji broja nasilnika i žrtava između učenika i učitelja – usporedba rezultata iz 2004. i 2008.

Iz slike 9. vidimo da učitelji u 2008. percipiraju broj žrtava i broj nasilnika za polovinu manjim u odnosu na 2004. (9,00% žrtava i 8,00% nasilnika u 2008. u odnosu na 15,00% žrtava i 13,00% nasilnika u 2004.). Učenici, također, u 2008. percipiraju broj učenika žrtava i nasilnika znatno manjim u odnosu na 2004. (4,64% žrtava i 3,21% nasilnika u 2008. u odnosu na 10,00% žrtava i 12,00% nasilnika u 2004.). I godine 2004. i 2008. percepcija broja žrtava i nasilnika veća je od strane učitelja u odnosu na učenike, što znači da učitelji općenito u školama u kojima rade nasilja doživljavaju i percipiraju više u odnosu na svoje učenike. Učitelji problem vršnjačkog nasilja, znači, vide većim i ozbiljnijim.

Slika 10.

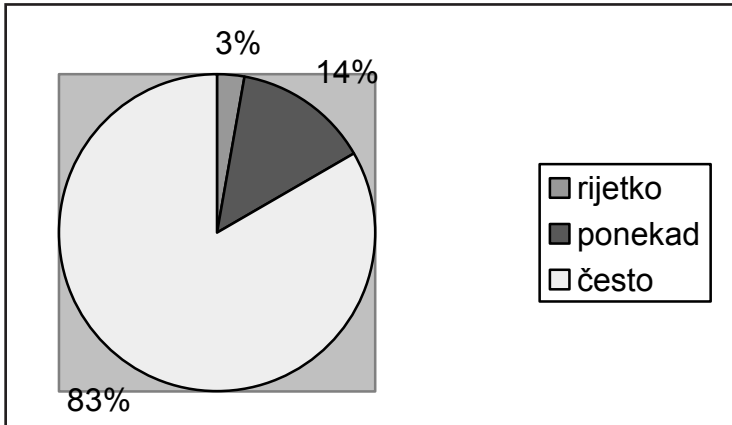
Osjećaj kompetentnosti učitelja u odnosu na pojavu vršnjačkog zlostavljanja – usporedba rezultata 2004., 2005. i 2008. godine.

Iz slike 10. vidimo da se 2008. učitelji osjećaju značajno kompetentnijim u odnosu na 2004. (55,93% u 2008. u odnosu na 34,80% u 2004.). Već nakon prve godine realizacije projekta (2005.) kompetentnost učitelja za vršnjačko zlostavljanje znatno je porasla (s 34,80% u na 52,00% u 2005.). Беспомоћност učitelja u odnosu na vršnjačko nasilje, s druge strane, opada (40,40% u 2004., opada na 36,50% u 2005. i 26,97% u 2008.) Postotak učitelja koji se još uvijek osjećaju беспомоћнима je 26,90%, što pretpostavljamo, proizlazi iz nemoći s onim malim postotkom učenika krajnje devijantnog ponašanja s kojima se, međutim, učitelji i dalje »nose« u svojim školama. Vidimo da se učitelji nikada nisu osjećali ravnodušno u odnosu na nasilje među djecom, što je podatak za očekivati, jer je odgoj jedan od aspekata rada škole, odnosno rada učitelja, dok se drugi aspekt – onaj obrazovni također se ne može adekvatno odvijati u okruženju u kojem su prisutne različite devijacije, pa tako i nasilje. Nastavnici se osjećaju manje zbunjeno u odnosu na fenomen nasilja s pokretanjem projekta u školi jer dobe osnovna znanja o ovom fenomenu, te vještine intervencije koje usuglašavaju sa svim djelatnicima u školi i dalje ih permanentno primjenjuju.

Slika 11.

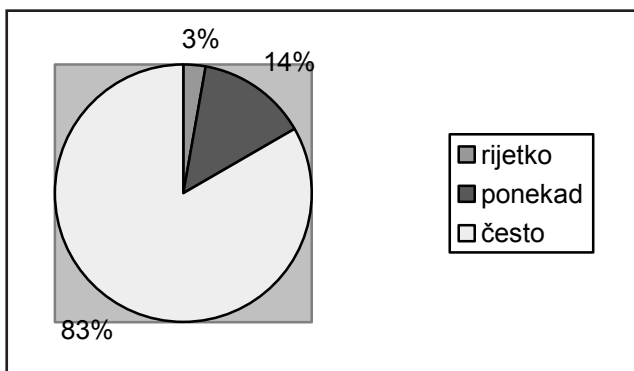
Imate li aktivnu ulogu i pokušavate li zaustaviti vršnjačko nasilje kada uočite takvu situaciju (podaci za 2008.)?

Vidimo da 83,36% učitelja, što znači većina, ima aktivnu ulogu u zaustavljanju nasilja među djecom, 13,81% učitelja ima takvu ulogu ponekad, a samo 2,83% učitelja takvu ulogu ima rijetko. Olweus (1998.) i Rigby (2006.) iznose da hoće li u školi biti vršnjačkog nasilja jako ovisi o tome kakav je opći stav škole prema zlostavljanju. Sastavni dio tog općeg stava je kvaliteta života u školi. Ako je klima u školi pozitivna, ako se vodi računa o samopoštovanju i poštovanju svih osoba u školi, ne izražava se potreba za moći i nadmoći, djeca i učitelji mogu se ostvarivati kao osobe, štiju se znanje, istina, čovjekoljublje, dignitet svakog pojedinca; sve to predstavlja adekvatnu paradigmu koja se suprotstavlja svakom obliku nasilja, pa tako i vršnjačkom.

Slika 12.

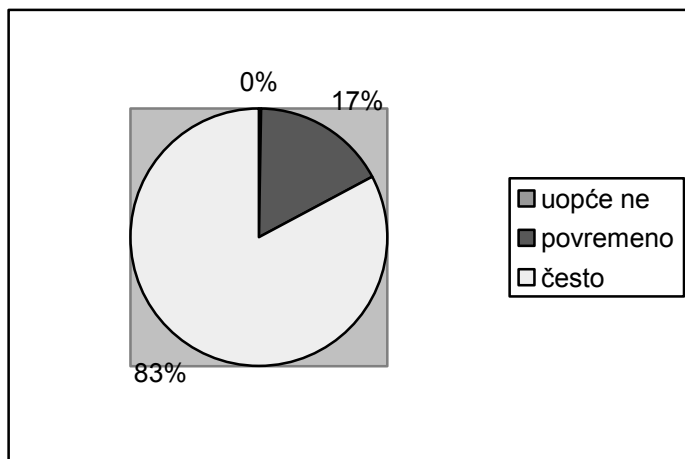
Koliko su roditelji uključeni u rješavanje problema vršnjačkog nasilja (podaci za 2008.)?

Iz perspektive učitelja roditelji su najviše povremeno uključeni u rješavanje problema vršnjačkog nasilja (57,14%), zatim su nešto manje potpuno uključeni (40,45%), a jako malo (2,41%) uopće nisu uključeni. Prema podacima da najveći postotak učitelja vidi roditelje kao one koji se samo povremeno uključuju u rješavanje ovog problema možemo zaključiti da naše škole još uvijek pretežno funkcioniraju na način: jedno je rad u školi (koji ovisi o nastavnicima, stručnim suradnicima, ravnatelju i dr.), a drugo je obiteljski život ili život kod kuće. Još uvijek nema sinergije ili partnerstva škole i roditelja, gdje bi roditelji bili aktivno direktno i/ili indirektno involvirani u rad škole, pa stoga i u rješavanje ovog ili nekih drugih problema. Ako do problema bilo koje vrste dođe, a nastao je u školi, roditelji njegovo rješavanje najčešće prepuštaju školi. Oni se vrlo često u rješavanje problema uključuju tek onda kada dobiju poziv od škole.

Slika 13.

Koliko često zaposlenici škole reaguju na pojavu vršnjačkog nasilja, sprečavaju nasilje i brinu o promjeni pravila i posljedica?

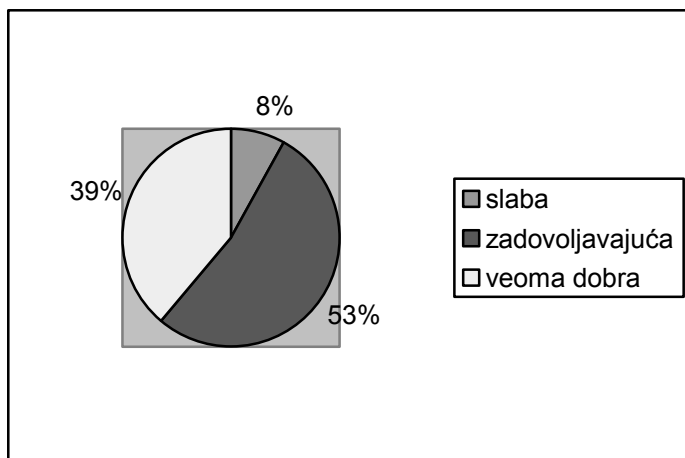

Vidimo da zaposlenici škole pretežno često (82,67%) reaguju na pojavu vršnjačkog nasilja. 17% njih povremeno reagira, a samo 0,33% uopće ne reagira na ovu pojavu.

Učitelji povezanost škole s drugim institucijama u lokalnoj zajednici procjenjuju pretežno zadovoljavajućom (52,95%), potom veoma dobrom (38,99%), a samo 8,06% učitelja ovu suradnju smatra slabom. Od strane ministarstava pojedinih sustava te kroz javno mnijenje stalno se naglašava potreba suradnje među ustanovama na lokalnoj razini u rješavanju društvenih i javnih problema. Ta je suradnja danas bolja nego ranije, međutim, kako iz spoznaja javnog mnijenja, tako i iz naših podataka, vidimo da još uvijek ima prostora za jačanje takve suradnje.

Slika 14.

Kako ocjenjujete povezanost škole s drugim institucijama u lokalnoj zajednici (podaci za 2008.)?

ZAKLJUČCI REZULTATA ZA UČITELJE

Glavni nalaz za učitelje je taj da učitelji samouvidom izražavaju značajan porast vlastite kompetencije u odnosu na problem vršnjačkog nasilja (34,8 % učitelja u 2004. u odnosu na 60 % učitelja u 2008.). Smanjen je i broj učitelja koji se osjećaju bespomoćnima (40 % učitelja u 2004. u odnosu na 27 % učitelja u 2008.).

PRIKAZ REZULTATA ZA RODITELJE

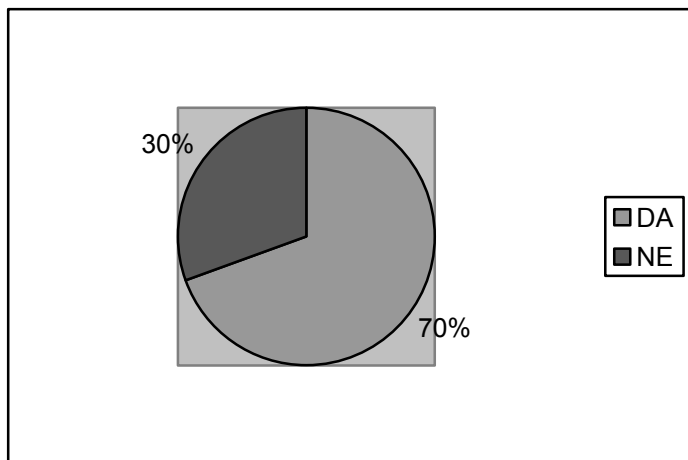
Evaluacijski upitnik popunio je 1 931 roditelj. Radilo se o prigodnom uzorku roditelja iz 39 škola koje su u navedenom UNICEF-ovom projektu i koje su sudjelovale u ovom istraživanju. Uzorak je prigodan i zato što su u istraživanju sudjelovali oni roditelji koji inače dolaze na roditeljske sastanke i tzv. »informacije« u školu. Upitnik je primijenjen u vrijeme roditeljskih sastanaka ili nakon razgovora s razrednikom na informacijama. Roditeljima je bilo ponuđeno da sudjeluju u istraživanju i anonimno ispune upitnik.

Iz slike 14. vidimo da je većina roditelja (69,55%) upoznata s aktivnostima s ciljem suzbijanja nasilja među djecom. Manji postotak (njih 30,45%) nije upoznat s ovim aktivnostima.

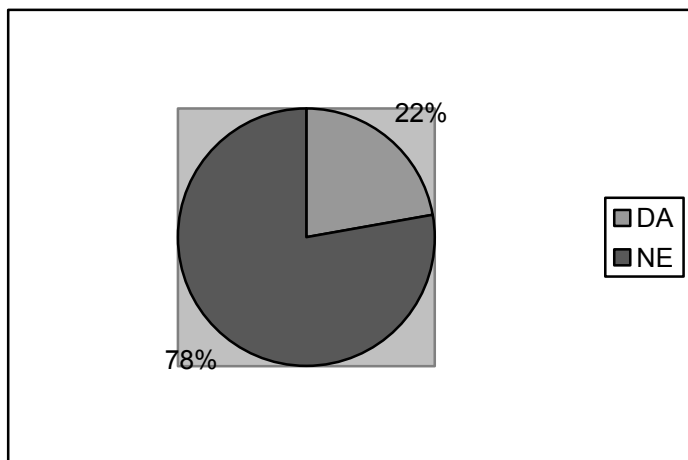
Slika 14.

Jeste li upoznati s aktivnostima s ciljem suzbijanja vršnjačkog zlostavljanja (podaci za 2008.)?

Slika 15.

Jeste li sudjelovali u nekim aktivnostima koje je škola provodila s ciljem suzbijanja vršnjačkog zlostavljanja?

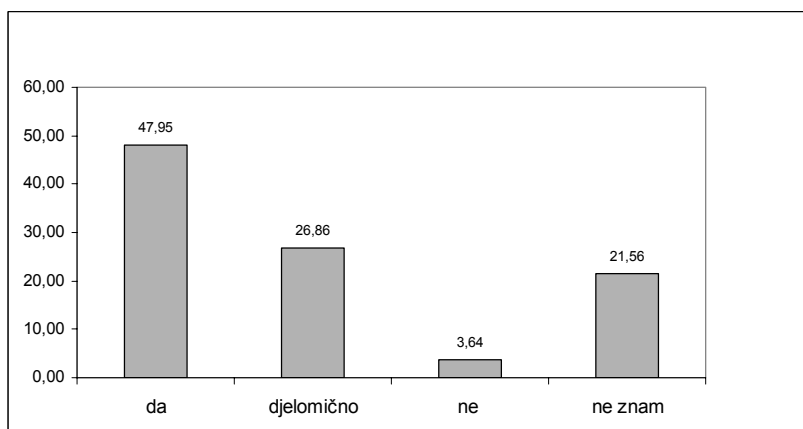

Iako je većina roditelja upoznata s aktivnostima škole i svoje lokalne sredine u suzbijanju vršnjačkog nasilja, samo je 22,15% roditelja sudjelovalo u tim aktivnostima. Ovaj podatak u skladu je sa spoznajama iz literature, koje govore o tome da naši roditelji još uvijek premalo participiraju u životu i radu škole (Rosić, 1998.; Zloković, 1998.; Milanović i sur., 2000.; Vučak, 2000.; Nikčević-Milković, 2002.; Nikčević-Milković, 2003.; Zuber, 2003.; Nikčević-Milković, 2008.; www.udrugaroditeljakpk.hr). Demokratizacijom društva, koja bi se ponajprije trebala

očítovati kroz demokratizaciju škola, očekuje se veća participacija roditelja u aktivnostima škole, s ciljem stvaranja boljih uvjeta rasta i obrazovanja djece i mladih. Međutim, promjena svijesti građana u smislu demokratizacije društva očito se vrlo sporo mijenja, tako da danas na planu partnerstva škole i roditelja još uvijek loše stojimo. Veliko terensko istraživanje Milanović i sur. (2000.) pokazuje da su roditelji iz Republike Hrvatske zainteresirani za programe za roditelje i to, prije svega, za one povremene i kratkotrajne programe. Istraživanje Instituta za društvena istraživanja 2006. godine, u okviru nacionalnog projekta »Škola otvorena roditeljima« udruge Korak po korak, pokazuje da je visok postotak učitelja i roditelja zadovoljan međusobnom suradnjom, ali da je ta suradnja uglavnom ograničena na tradicionalne oblike suradnje (informacije i roditeljske sastanke). Sudjelovanje roditelja u školskim aktivnostima vrlo je ograničeno, te je njihov utjecaj na donošenje odluka o važnim aspektima života i rada škole malen. Na temelju ovog istraživanja zaključuje se da je roditeljima i nastavnicima potrebno otvaranje i učenje o različitim oblicima participacije. Iz ovog, a i drugih istraživanja, vidi se spremnost roditelja na suradnju sa školom, s tim da roditelji smatraju da takva inicijativa treba proizlaziti iz same škole, što je prema roditeljskim iskazima, još uvijek rijetkost. Roditelji vrlo često ne znaju kako bi kvalitetnije surađivali sa školom kada takvu suradnju žele, što znači da same škole trebaju osmišljavati i nuditi različite oblike kvalitetnije suradnje. UNICEF također permanentno pokreće aktivnosti zbližavanja škola i roditelja, kako kroz ovaj projekt, tako i kao prirodno nametnuti dodatak ovom projektu. Naime, među mentorima – stručnjacima UNICEF-a, osviještenih činjenice o nedovoljnoj suradnji škola i roditelja, nametnula se potreba prikupljanja i prezentiranja javnosti (prije svega, stručnoj) dobrih iskustava rada škola s roditeljima, te pokretanja ovog segmenta rada na različitim razinama.

Slika 16.

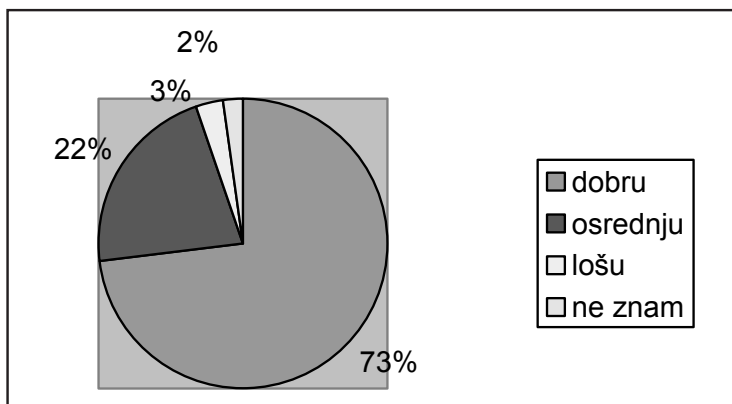
Pristupa li škola vašeg djeteta ozbiljno problemu vršnjačkog zlostavljanja (podaci za 2008.)?

Iz slike 16. vidimo da najveći postotak roditelja (47,95%) smatra da škola njegovog djeteta pristupa ozbiljno problemu vršnjačkog nasilja. 26,86% roditelja smatra da škola djelomično pristupa ovom problemu, 21,56% roditelja ne zna kako škola pristupa ovom problemu, dok samo 3,64% roditelja smatra da škola ne pristupa ozbiljno ovom problemu. Drugim riječima, većina roditelja podržava načine kojima škola pristupa problemu vršnjačkog nasilja, a koji se zasnivaju na 7 koraka ovog projekta.

Slika 17.

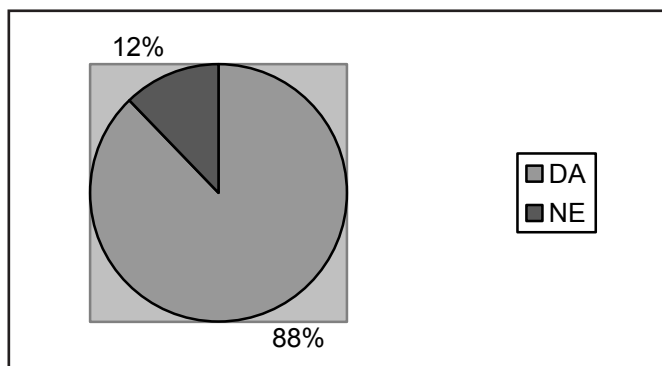
Kako inače procjenjujete suradnju sa školom vašeg djeteta? (podaci za 2008.)

Iako roditelji još uvijek slabo participiraju u radu škole općenito, prema ovim rezultatima vidimo da većina roditelja (73,03%) suradnju sa školom svoga djeteta vide kao dobru. Nadamo se da je ovaj projekt dao svoj doprinos bolje suradnje škole i roditelja, što mu je bila intencija.

Slika 18.

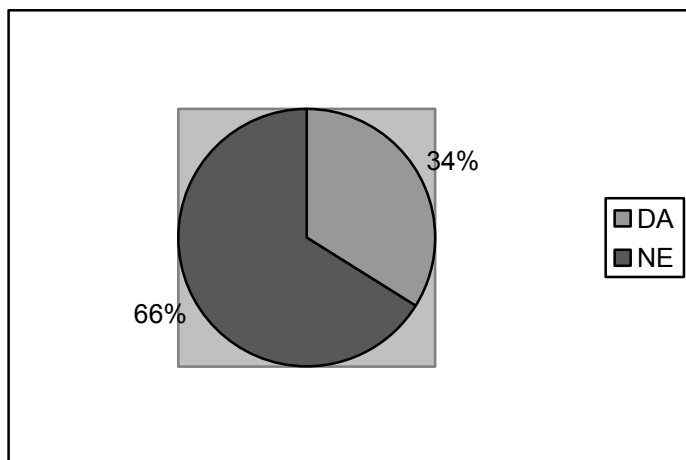
Suradnja između škole i roditelja na prevenciji vršnjačkog nasilja.

Kada se roditelje pita žele li surađivati sa školom i sudjelovati u aktivnostima suzbijanja vršnjačkog nasilja, vidimo da je većina roditelja (87,85%) spremna na suradnju. Međutim, ako znamo da stavovi pojedinca nisu uvijek u skladu s njegovim/njenim ponašanjem, onda ćemo razumjeti deklarativnu spremnost roditelja na suradnju, koja u praksi kao stvarna spremnost često izostaje ili ako postoji, s vremenom se smanjuje.

Slika 19.

Je li Vas škola kontaktirala i pozvala na suradnju u suzbijanju vršnjačkog zlostavljanja?

Većina roditelja izražava da ih škola nije pozvala na suradnju u suzbijanju vršnjačkog nasilja. Ovakav rezultat ostavlja prostora školama za promišljanje i pronalaženje načina bolje suradnje s roditeljima, kako na planu suzbijanja vršnjačkog nasilja, tako i općenito. Ponovno elaboriramo činjenicu da svaka škola pojedinačno treba promišljati i pronalaziti načine kvalitetnije suradnje s roditeljima.

ZAKLJUČCI REZULTATA ZA RODITELJE

1. 70% roditelja upoznato je s aktivnostima koje provodi škola na temu suzbijanja nasilja
2. skoro 48% roditelja smatra da škola ozbiljno pristupa problemu vršnjačkog nasilja, a 27% roditelja smatra da to škola radi tek djelomično
3. roditelji suradnju sa školom u 73% procjenjuju dobrom
4. čak 87% roditelja želi surađivati na aktivnostima suzbijanja vršnjačkog nasilja, a od škole ih je tek 34% bilo pozvano na suradnju u tom području.

ZAKLJUČAK

Dobiveni rezultati u 2008. godini, uspoređeni s rezultatima dobivenim u inicijalnom istraživanju 2004., te rezultatima nezavisne evaluacije iz 2005., pokazuju da se u školama uključenim u program prevencije i intervencije vršnjačkog nasilja i zlostavljanja, pod nazivom »Za sigurno i poticajno okruženje u školama«, podigao i održao osjećaj kompetentnosti učitelja u odnosu na problem vršnjačkog nasilja, a smanjio broj učitelja koji se osjećaju bespomoćno i zbunjeno. Rezultati ukazuju da se u navedenim školama prepoznaju svi oblici diskriminacije i nasilja, postoje elementi zaštitne mreže koji pomažu u suzbijanju vršnjačkog nasilja, te su postignute mjerljive promjene. Prema samoiskazu djece prepolovljen je broj nasilničkih ponašanja. Većina djece, u navedenim školama, osjeća se sigurno. U školama uključenim u program, više od polovice roditelja upoznato je s aktivnostima koje škola provodi s ciljem prevencije nasilja; većina roditelja smatra da škola pristupa ozbiljno problemu vršnjačkog zlostavljanja i suradnju sa školom procjenjuje kao dobru. Kao što je nezavisna evaluacija projekta pokazala, i posljednje istraživanje ukazuje da moguće unaprjeđenje programa leži u većem, sustavnijem i aktivnijem uključivanju roditelja u provedbu projekta u školi. Međutim, kako bi znanstveno utvrdili učinkovitost UNICEF-ovog programa, potrebno je provesti evaluaciju programa koja bi uključivala istraživanje i usporedbu dobivenih rezultata između dviju skupina škola: eksperimentalne skupine škola (koje su provele program) i kontrolne skupine škola (koje nisu sudjelovale u programu).

LITERATURA

1. Marušić, I., Batarelo, I., Jurko, L. & Pavin, T. (2005). **Evaluation of the program For safe and enabling environment in schools – Campaign for prevention and combating violence in schools**. Zagreb: Institute for Social Researches.
2. Milanović, M., Stričević, I., Maleš, D. & Sekulić-Majurec, A. (2000). **Skrb za dijete i poticanje ranog razvoja djeteta u Republici Hrvatskoj**. Zagreb: UNICEF.
3. Nikčević-Milković, A. (2002). Jačanje roditeljske kompetencije i razvoj samopoštovanja kod djece. U: Vučak, S., Matas, M., Prskalo, I., Bučar, M., Ličina, B. (ur.). **Učitelj/odgojitelj u razvoju djeteta i škole** (zbornik radova). Petrinja: Visoka učiteljska škola u Petrinji, 254-264.
4. Nikčević-Milković, A. (2003). Ostvarivanje partnerstva škole i roditelja. U: Bacalja, R. (ur.) **Djetinjstvo, razvoj i odgoj** (zbornik radova). Zadar: Sveučilište u Zadru, Stručni odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja predškolske djece, 49-57.
5. Nikčević-Milković, A. (2008). Projekt »Škola otvorena roditeljima« u cilju ostvarenja partnerstva škole i roditelja kao pretpostavke održivog razvoja. U: Uzelac, V., Vujičić, L. & Boneta, Ž. (ur.) **Cjeloživotno učenje za održivi razvoj**. (zbornik radova) Rijeka: Učiteljski fakultet u Rijeci, 115-119.

6. Olweus, D. (1983). Low school achievement and aggressive behaviour in adolescent boys. In: Magnusson, D. & Allen, V. (eds.) **Human development. An intercultural perspective.** New York: Academic Press.
7. Olweus, D. (1993a). **Bullying at School: What We Know and What We Can Do.** Oxford UK: Blackwell Publishers.
8. Olweus, D. (1993b). Victimization by peers: Antecedents and long-term consequences. In: Rubin, K. H. & Asendorf, J. B. (eds.) **Social Withdrawal, Inhibition and Shyness in Childhood.** Hillsdale NJ: Erlbaum.
9. Olweus, D. (1998). **Nasilje među djecom u školi (Što znamo i što možemo učiniti).** Zagreb: Školska knjiga.
10. Pregrad, J., Bouillet, D., Mikulić, M., Tomić Latinac, M., Pejnović, S. & Šterk, T. (2007). **Priručnik projekta Za sigurno i poticajno okruženje u školama prevencija i borba protiv nasilja među djecom (2003. – 2005.).** Zagreb: UNICEF.
11. Rigby, K. (2000). **Bullying in schools: guidelines for efficient respons. Professional Reading Guide for Educational Administrators.** University of South Australia, 21, 1.
12. Rigby, K. (2006). **Zlostavljanje u školama i što možemo učiniti?** Zagreb: Mosta d.o.o.
13. Rosić, V. (1998). **Obiteljska pedagogija.** Rijeka: Filozofski fakultet.
14. Vučak, S. (2000). Škola i roditeljski dom. **Napredak.** 141 (3), 301-310.
15. Zloković, J. (1998). **Školski neuspjeh – problem učenika, roditelja i učitelja.** Rijeka: Filozofski fakultet.
16. Zuber, S. (2003). Jedan dan u školi zajedno s roditeljima. **Zrno,** 52-54, 51.
17. www.udrugaroditeljakpk.hr (14.01.2008.).
18. www.unicef.hr/hr (14.02.2009.).

Martina Tomić-Latinac

UNICEF Office for Croatia

Anela Nikčević-Milković

Faculty of Teacher Education Rijeka

Department of Teacher Education in Gospić

EVALUATION OF UNICEF BULLYING PREVENTION PROGRAMME EFFICIENCY

SUMMARY

UNICEF Office for Croatia has been implementing a bullying prevention project entitled For a safe and encouraging environment in schools for five years. In accordance with the adopted Criteria of quality assurance and sustainability, schools which have successfully implemented all seven steps of UNICEF programme For a safe and encouraging environment in schools are every three years awarded a renewal/confirmation of their Violence-Free status. By adopting the mentioned criteria, the schools made a commitment to continuously keep the established values and activities aimed at prevention and reaction to bullying.

Within the preparation of the first 39 schools from all over Croatia (which were awarded the Violence-Free status in the school year 2004/2005) a research on bullying was conducted with the aim of monitoring the efficiency of the programme. The research included an accidental sample of 4 939 students and 1 205 teachers, as well as a convenient sample of 1 931 parents from 39 schools.

The results obtained in 2008, in comparison to the results from the initial research conducted in 2004 and the results by an independent evaluation from 2005, suggest that in schools participating in the bullying prevention programme a level of the teacher's competence toward bullying has risen and is maintained, and the number of teachers feeling helpless and confused has lowered. Furthermore, the results indicate that in these schools all forms of discrimination and violence are recognized, that there are elements of a protective network helping to suppress bullying and that measurable changes have been achieved. According to children's self-statements, the number of incidents of abusive behaviour has been reduced by half. In schools participating in the project, more than 50% of parents are acquainted with the activities implemented by the school with the aim of bullying prevention, the majority of parents consider that the school is seriously approaching the problem of bullying and they evaluate the cooperation with the school as a good one.

Key words: *prevention, bullying, efficiency evaluation.*

